

Trädgårdsmuren vid Karlslunds herrgård

Karlslunds herrgård, Långbro socken, Örebro kommun, Närke

Restaurering av trädgårdsmur etapp 2 2009

Anna Rodin

Örebro läns museum
Rapport 2010:12

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	3
Översiktlig beskrivning	3
Administrativa uppgifter	4
BESKRIVNING	5
Trädgårdsmuren vid Stora trädgården	5
Utförda åtgärder, etapp 1	5
Före åtgärd, etapp 2	6
Utförda åtgärder	6
Antikvarisk kommentar	8
BILDDOKUMENTATION	9
Fotoprotokoll	9
Bilder före åtgärder	11
Bilder under arbetets gång	13
Bilder efter åtgärder	15

Omslagsbild: Del av muren, efter åtgärd OLM_2008_65_120

INLEDNING

Översiktlig beskrivning

Karlsunds herrgård uppfördes i början av 1800-talet. Tillsammans med intilliggande tjänstebostäder, monumentala ekonomibyggnader, angränsande trädgårds- och parkområde samt omgivande odlingslandskap bildas en välbevarad herrgårdsmiljö. Området utgör vidare riksintresse för kulturmiljövården.

Den långa muren vid Stora trädgården uppfördes under åren 1844-1846 på initiativ av dåvarande ägaren till Karlslund, August Anckarswärd. Muren är byggd av sandsten bruten på egendomen. Utifrån kulturmiljösynpunkt är trädgården vid Karlsunds herrgård mycket intressant och muren utgör ett viktigt inslag i trädgårdsmiljön. Före åtgärderna var muren, till följd av vatteninträngning ovanifrån, i dåligt skick.

Under 2008 genomfördes etapp 1 av restaureringen av trädgårdsmuren (se lst dnr 435-02415-2008 samt ÖLM 2008.220.345). Under 2009 har resterande del av muren, den västra, åtgärdats. För detta har fastighetsägaren erhållit statliga medel i form av byggnadsvårdsbidrag. På uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län har Örebro läns museum utfört den antikvariska kontrollen som skett genom besök på plats såväl före som under arbetets gång samt efter avslutat arbete. Fortlöpande kontakt har också hållits med entreprenörer samt med övriga inblandade under den period arbetet pågått. Arbetet har utförts enligt länsstyrelsens beslut (lst dnr 435-03400-2009) och enligt de anvisningar som lämnats inför och under arbetets gång.

Entreprenörer har varit Puts & Tegel i Örebro AB samt Lillåns Bleck & Plåt AB.

Arbetet har bestått av omfogning av murverk, putsning av murens södra sida samt av plåttäckning. Samtliga brister som angavs i Örebro läns museums slutbesiktningsprotokoll för etapp 1 åtgärdades. Det gällde frostsador i puts, en rekonstruerad inskription samt synlig cement på putshylla. I den del av muren som ingått i etapp 2 hade, vid slutbesiktningen, en genomgående spricka redan uppstått. Denna typ av tunna sprickbildningar är dock något man får räkna med pga murens konstruktion och naturliga rörelser. Sprickan kan åtgärdas inom ramen för garantitiden med troligen kommer det, enligt entreprenören, att på sikt uppstå fler liknande sprickor.

Slutbesiktningen skedde 2009-09-22 och samtliga arbeten bedömdes vara mycket väl utförda och godkändes ur antikvarisk synvinkel.

Administrativa uppgifter

Objekt:	Trädgårdsmuren vid Karlslunds herrgård
Fastighetsägare:	Örebro kommun
Bidrag:	67% av totalkostnaden, dock maximalt 430 000 kronor
Byggentreprenör:	Puts & tegel i Örebro AB Lillåns Bleck & Plåt
Antikvarisk kontrollant/medverkande:	Charlotte Gustafsson, Örebro läns museum (Ettapp 1: Charlott Torgén, Örebro läns museum)
Rapportsammanställare:	Anna Rodin, Örebro läns museum
Utförandeperiod:	Sommar 2009 – Hösten 2009
Antikvarisk kontroll:	2009-05-14 2009-07-22
Slutbesiktning:	2009-09-22
Diarienummer:	2008.220.345
Registrerade bilder:	OLM_2008_65_83-130 Charlotte Gustafsson, Örebro läns museum Monica Christiansson, trädgårdsmästare, Karlslunds herrgård

BESKRIVNING

Trädgårdsmuren vid Stora trädgården

Innan dåvarande ägaren till Karlslunds herrgård, August Anckarswärd, under åren 1844-46 lät uppföra den 330 meter långa och till större delen manshöga muren, omgärdades Stora trädgården av ett trästaket. Muren uppmurades av sandsten bruten på egendomen. Stenen fraktades till trädgårdsdelen under vinterhalvåret då den gick att transportera med hjälp av släde. Som grundstenar användes sten från åkrar i herrgårdens ägo.

Muren är idag, till sin längd, avbruten. Den består av en västlig och en östlig del, avdelad genom en större öppning i muren. I rapporten för restaureringsarbetena under etapp 1 (ÖLM 2008:19) anges att öppningen kan ha tillkommit i samband med byggandet av bostadsområdet Solhaga omkring 1970. Nya uppgifter, lämnade av Karlslunds trädgårdsmästare Monica Christiansson, anger att muren rasade spontant, troligen så sent som på 1990-talet. Bilder från slutet av 1980-talet visar att muren då lutade. Instabila delar i anslutning till det raserade avsnittet petades ned med hjälp av grävmaskin och materialet schaktades bort. Kvar i marken finns dock murens grundstenar vilka är synliga.

Under åren 1997-98 genomfördes diverse arbeten på muren av elever från Tullängsskolan i Örebro. Under 2008 genomfördes etapp 1 av restaureringen och arbetena inriktades då på att åtgärda murens östra del. Utförda åtgärder etapp 1 redovisas kort nedan.¹

Muren består av murad sandsten och den sida som vetter in mot trädgården är helt putsad medan sidan ut mot Hästhagsvägen endast har strukna fogar. Stenarna i murverket ligger så att de, trots variation i form och storlek, bildar horisontella rader. Ovanpå muren fanns, innan åtgärder, en putshylla vari järn var fästade. Dessa har troligen använts för att sätta fast taggtråd.

Utförda åtgärder, etapp 1

Muren rengjordes med hjälp av högtryckstvätt. I samband med att sidan mot trädgården tvättades försvann en inskription som tidigare hade upphittats å denna sida, i närheten av hagtomsträdet. Utifrån bilder och skisser gjordes därför en rekonstruktion av inskriptionen på samma ställe i murverket. Rekonstruktionen kom dock, liksom andra delar av den putsade ytan, att frysa sönder. Putsen lagades men beträffande inskriptionen beslutades att denna skulle åtgärdas i samband med etapp 2.

Murens slut åt öster, vilken rasat, murades upp igen. Några större stenblock, vilka troligen tidigare utgjort del av murverket och som låg i närheten, användes. Ett dåligt parti åt väster, ommurat under 1990-talet, plockades ned och muren gavs en ny avslutning åt väster. Avslutningen gjordes så vertikal som möjligt då ett plank skall kunna anslutas mot muren. Planket, med en öppning i, skall uppföras mellan murens östra och västliga del.

¹ För utförlig beskrivning av åtgärder, etapp 1 se rapport ÖLM 2008:19.

Järnen ovanpå muren togs bort, en putshylla göts och muren plåtavsäcktes.

Murverket fogades om med hydrauliskt kalkbruk. Fogningen gjordes med breda fogar, en bit över stenarnas kanter och med kvastad yta. In mot trädgården putsades hela ytan samt borstades i syfte att ge den en svag struktur.

Växtligheten intill muren rensades bort och marknivån i dess anslutning sänktes.

Även västra murens avslut mot öster åtgärdades lika östra murdelens västra avslut.

Före åtgärd, etapp 2

Östra muren, vilken restaurerades under etapp 1, hade ett antal brister i behov av åtgärd. Putsen uppvisade frostsador och var delvis i behov av att putsas om. Problemet uppstod pga att det blev alltför kallt väder innan putsen hann brinna. En inskription på murens insida, vilken rekonstruerades under etapp 1, hade också fått frostsador varför en ny inskription behövde göras.

I samband med plåtavsäckningen göts en putshylla av cement ovanpå murkrönet. Under plåtavsäckningen var cementen bitvis synlig då det bruket är något mörkare än det hydrauliska kalkbruk som i övrigt användes. Även denna brist behövde åtgärdas under etapp 2.

Västra muren var, liksom den östra murdelen, skadad till följd av vatteninträning ovanifrån. Delar av putsen åt trädgårdssidan hade släppt och stenarna, fogade med cementbruk, behövde fogas om. Ovanpå muren fanns en liten putshylla vari samma järn som på den östra delen var fästade.

Även på den västra murdelen upphittades en inskription, strax öster om växthusruinen. Den var inristad i cement och välbevarad. Texten löd 4 NOV 1947 IB SJ. Inskriptionen som rekonstruerades under etapp 1 innehöll IB SJ 18/9e 1947. Möjligen kan det vara så att murare som utförde putsarbeten under 1947 satte sina initialer i putsen, kanske vid påbörjat samt avslutat arbete. Vid tiden fanns vidare en murare Ivar Berg anställd på herrgården. Ytterligare en anställd hette Samuel Johansson så möjligen kan det vara deras initialer.

Utförda åtgärder

Östra muren

De putsytor på murens insida som släppt pga att det blev alltför kallt väder innan putsen hann brinna tvättades bort och ersattes med ett nytt skikt. Även de fogytor på murens utsida som skadats lagades i.

Den synliga cementen på putshyllan putsades över med hydrauliskt kalkbruk.

Inskriptionen på murens insida, nära hagtornsträdet, rekonstruerades på nytt.

Västra muren

Muren rengjordes med högtryckstvätt.

Alla gamla fogar av cement bilades bort på murens sida mot Hästhagsvägen med undantag för några mindre ställen där cementen satt fast alltför hårt och bra. Cementen på dessa ställen täcktes därför med fogar av hydrauliskt kalkbruk, samma bruk som användes för omfogning av övriga delar på murens utsida. Fogningsbruket bestod av 2 delar hydrauliskt jurakalk, 1,5 delar e-kalk och 9 delar sand. Fogningen utfördes lika etapp 1, dvs med tämligen breda fogar en bit över stenarnas kanter och med kvastad yta.

Cementputsen på mursidan som vetter in mot trädgården bilades bort med undantag för några begränsade punkter där det var omöjligt att avlägsna den pga att den satt såpass hårt och bra. De rester som blev kvar täcktes av ett putsskikt av hydrauliskt kalkbruk.

Järnen ovanpå muren togs bort och en putshylla göts. Detta för att en plåtavtäckning, som ytterligare skydd av muren, skulle kunna monteras. Putshyllan utfördes med 1-2 cm förhöjning in mot trädgården i syfte att skapa ett fall ut mot Hästhagsvägen. Brukets sammansättning bestod av 1 del cement, 2 delar kc-bruk och 9 delar sand.

Murens insida putsades, lika etapp 1, med hydrauliskt kalkbruk och ytan kvastades. De järn som var fästa i muren rengjordes. Troligen användes de som stöd för spaljeer vid odling mot muren.

Inskriptionen, strax öster om växthusruinen, klarade sig relativt bra vid högtryckstvätten. En liten del längst upp till vänster, en del av siffran fyra, föll dock bort. Då det inte fanns någon dokumentation på hur den skadade ytan exakt såg ut kunde delen inte rekonstrueras. De putsade ytorna runt inskriptionen behandlades på samma sätt som övriga putsade ytor.

Plåtavtäckningen tillverkades av aluminiumförzinkad plåt och monterades lika etapp 1. Plåten anpassades efter murens sträckning och avståndet mellan fogarna av hakfalsar gjordes inte större än 115 cm. Måttet baserades på plåtar som tillverkades från 1800-talets mitt fram till mitten av 1900-talet. De hade en storlek på 60x120 cm vilket innebar att avståndet mellan fogarna inte blev längre än just 115 cm. I framkanten på putshyllan, åt Hästhagsvägen, monterades en liten plåt som plåtavtäckningen veks om i syfte att erhålla ett bra fäste för plåten. Plåten fästes även med plugg och skruv under falsarna. Sprången på plåten, ut från muren, gjordes så små som möjligt men ändå såpass stora att så stor del som möjligt av muren skyddades. Kanterna gjordes med omvikning och ankantades.

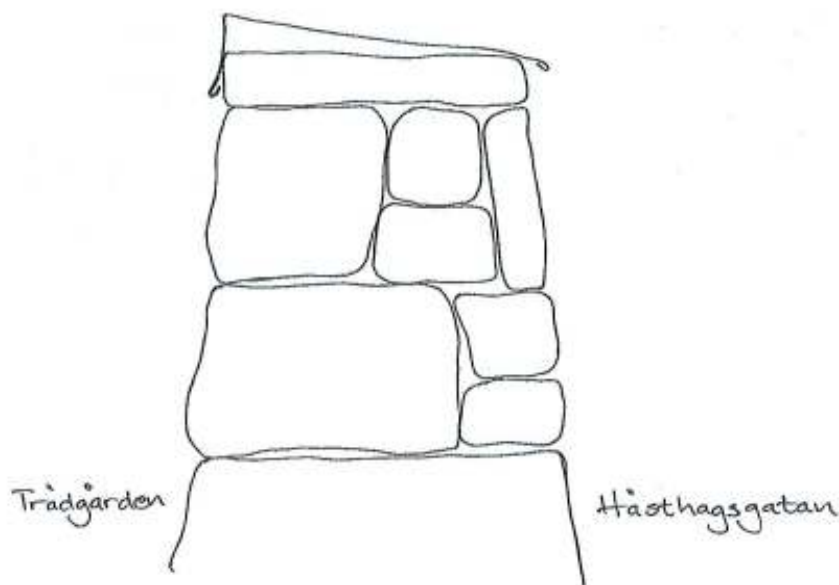

Fig 1: Muren med plåtavtäckning. Sprången har gjorts med omvikning och ankantats. Bilden är ej skalenlig. Av Charlott Torgén.

I samband med slutbesiktningen konstaterades att en genomgående spricka uppstått i den del av muren som ingick i etapp 2. Denna typ av tunna sprickbildningar är dock något man får räkna med på grund av murens konstruktion och naturliga rörelser. Troligen kommer det på sikt, enligt entreprenören, att uppstå fler sprickor av samma slag.

Antikvarisk kommentar

I samband med ett byggmöte under etapp 2 framkom att de som arbetade med muren under etapp 1, på eget initiativ frångått anvisningarna och ändrat sammansättningen av fogbruket på några ställen i murverket. Istället för att använda rent hydrauliskt kalkbruk hade de på de ställen där stenarna gick djupt in i muren och var i behov av extra förankring använt cement blandad med en mindre mängd hydrauliskt jurakalkbruk. Orsaken var att det egentligen var för kallt för att det hydrauliska bruket skulle klara sig. Avsteget från vad som var överenskommet borde ha tagits upp med antikvarisk kontrollant. Örebro läns museum, genom antikvarisk kontrollant, gör trots detta bedömningen att åtgärden med cementtillsatts i det hydrauliska kalkbruket under etapp 1 kan godtagas ur antikvarisk synpunkt då väderomständigheterna var mycket speciella under vintern 2008.

Under arbetets gång med restaureringen av murens västra del, etapp 2, framkom dessvärre att man fortsatt med att blanda i cement i grundfogningen. Till detta fanns inget skäl och det kunde därför ej heller godtagas ur antikvarisk synpunkt enligt antikvarisk kontrollant. Alla fogar med cementinblandning som utfördes under etapp 2 bilades därför bort och ersattes, i enlighet med anvisning, med rent hydrauliskt kalkbruk.

BILDDOKUMENTATION

Fotoprotokoll

Acc.nr. OLM_2008_65_83-130

Objekt: Trädgårdsmuren vid Karlslunds herrgård

Ort: Örebro

Gata/Kvarter/Fastighet: Karlslunds herrgård

Socken: Långbro socken

Kommun: Örebro Kommun

Län: T

År: 2009

Motiv:

83-87: Västra muren, södra sidan, före åtgärd

88-89: Frostsador i puts, östra muren, södra sidan, före åtgärd

90-92: Östra muren, norra sidan

93: Synlig cement å putshylla, östra muren, norra sidan, före åtgärd

94-95: Nyuppmurad del under etapp 1, västra muren, norra sidan

96-97: Västra muren, norra sidan, före åtgärd

98: Åtgärdande av frostsadade putsytor på östra murens södra sida pågår

99: Ilagning av skadade fogar på östra murens norra sida pågår

100: Omfogning samt gjutning av putshylla, västra muren, norra sidan, arbete pågår

101: Inskription, västra muren, södra sidan, före åtgärd

102: Inskription, västra muren, södra sidan, efter högtryckstvätt och borttagning av cementputs

103: Cementputs är avlägsnad och putshylla är gjuten, västra muren, södra sidan, arbete pågår

104-106: Omfogning av västra murens norra sida pågår

107: Del av västra muren, södra sidan, som åtgärdades under etapp 1. Putshylla gjuten, arbete pågår

108: Norra sidan av muren, efter åtgärd

109: Västra muren, norra sidan, efter åtgärd

110: Västra muren, södra sidan, efter åtgärd

111: Västra muren, norra sidan, efter åtgärd

112: Inskription, östra muren, södra sidan, efter åtgärd

113: Östra muren, södra sidan, efter åtgärd

114: Östra muren, norra sidan, efter åtgärd

115: Västra muren, norra sidan, efter åtgärd

116-119: Detalj, plåtavtäckning, efter åtgärd

120-121: Västra muren, norra sidan, efter åtgärd

122: Detalj av växthusruin

123: Detalj av plåtavtäckning vid grindstolpe, västra muren, efter åtgärd

124: Detalj av plåtanslutning mot fasad, västra muren, efter åtgärd

126-127: Inskription, västra muren, södra sidan, efter åtgärd

128: Järnkrok, västra muren, södra sidan, efter åtgärd

129: Spricka i västra muren, södra sidan, efter åtgärd

130: Västra muren, södra sidan, efter åtgärd

Foto:

Bild 83-100, 102-130 Charlotte Gustafsson, Örebro läns museum

Bild 101 Monica Christiansson, trädgårdsmästare vid Karlslunds herrgård

Diariernr: 2008.220.345

Bilder före åtgärder

Frostskadad puts på östra murens södra sida

Putshyllans cement är synlig under plåtavtäckningen

Västra murens södra sida före åtgärd

Västra murens södra sida före åtgärd

Västra murens norra sida före åtgärd

Bilder under arbetets gång

Putshyllan är gjuten och omfogning av murverk är utförd

Inskriptionen på västra muren efter att omgivande cementputs avlägsnats

Västra murens södra sida efter att cementputsen bilats bort

Omfogning av västra murens norra sida pågår

Putshyllan är gjuten

Bilder efter åtgärder

Östra murens södra sida efter att frostskadorna har lagats

Östra murens norra sida efter åtgärd

*Rekonstruktion av inskription
är utförd på nytt, östra muren*

Västra murens norra sida efter åtgärd

*Västra murens södra sida
efter åtgärd*

Västra murens norra sida efter åtgärd

Inskriptionen på västra murens insida efter åtgärd

*Järn, troligen avsett för
fastsättning av spaljée*

Västra murens södra sida efter åtgärd